

'De keuze voor het jodendom is de beste beslissing in mijn leven'. Gesprek met Chaim van Unen (1936), andragoog

door Colet van der Ven

'Bijna dertig jaar lang heeft mijn vader mij achtervolgd in mijn dromen. Mij verteld wat ik goed en fout deed. Nachtmerries waren het soms. Die worsteling ligt nu achter me. Mijn keuze voor het jodendom is de definitieve afrekening met de wereld van mijn vader. Misschien vinden sommigen dat banaal maar ik denk dat menselijke processen zich veel meer langs de grond bewegen dan door de hemel. Ik geloof niet zozeer in keuzen op grond van grote ideeën en prachtige constructies.'

Was Klaas. Is Chaim. Twee namen die staan voor twee werelden. Die van protestante mijnwerkerszoon en die van joodse voorzanger. Van ongeschoolde arbeider en van andragoog. Van zoon van een vader en van vader van drie zonen en een dochter.

'Afgezien van het feit dat ik Klaas altijd een vreselijke naam heb gevonden, past Chaim heel goed bij me. Chaim betekent "leven". Is er een meervoudsvorm van. In mijn biografie worden die meerdere levens uitgedrukt.'

Hij is de enige zoon, naast twee dochters, uit een Limburgs mijnwerkersgezin.

'Mijn vader werkte bovengronds. We wisten dat het werk van de "ondergronders" zwaar was. Ik zag die mannen als ze van hun werk terugkwamen. Zwarte randen om hun ogen, uitgeput, We hoorden af en toe van ernstige ongelukken. Ik werd panisch bij de gedachte dat ik daar zou moeten werken, maar die donkere dreiging was er altijd. Wie het niet goed deed op school, moest "onderin". Dat dreigement was een stok achter de deur van de vaders van Zuid-Limburg.

Mijn moeder was een zorgende vrouw. Ze adoreerde haar echtgenoot, vloog op zijn wenken. Mijn vaders wil was wet. Hij kreeg het grootste stuk vlees, het beste van alles. Als zijn schoenen op zondagochtend niet goed gepoetst waren, was dat een klein drama. Hij straalde een strengheid uit waar wij als kinderen bang voor waren. Ik in het bijzonder, omdat hij van mij heel hoge verwachtingen had. Hij hoopte dat ik het op school goed zou doen, dat ik een betere opleiding zou gaan volgen dan hij had gehad - hij was elektromonteur -, maar ik bracht bitter weinig terecht van die verwachtingen. Hij controleerde mijn huiswerk, kwam naast me zitten wanneer ik met mijn wiskundesommen bezig was, waardoor ik van de zenuwen de ene fout na de andere maakte.

Zijn aandacht ging vooral uit naar de exacte vakken. Als die niet goed waren, kreeg ik op mijn donder. De tien voor geschiedenis op mijn rapport interesseerde hem niet. "Daar eet je geen boterhammen van," zei hij.'

'Ik moest hem altijd helpen bij klusjes. Hij repareerde stofzuigers en strijkijzers voor vrienden en kennissen. Hij liet mij nooit zien wat hij deed. Hij vroeg een schroevendraaier, maar zei niet welke. Ik gaf hem er een en dan zei hij: "Dat is de verkeerde, sufferd." "Sufferd", zo noemde hij me bijna gewoontegetrouw. Hij liet me regelmatig weten dat ik niets kon. Mijn moeder nam mij wel in bescherming, maar ik wist niet beter of ik kon inderdaad niets.'

Behorend tot de hervormde kerk, maakte het gezin deel uit van een protestante enclave in het roomse zuiden. De godsdienststrijd werd op de vierkante centimeter gestreden. Allereerst binnen de eigen gelederen. 'Baptisten, gereformeerden artikel 31, de apostolische gemeente, de zevendedagsadventisten, de christelijk gereformeerden, de Nederlands hervormden, ze hadden allemaal hun eigen kerkje,

hun eigen waarheid, hun eigen superioriteit. Daarnaast was de algehele protestante stemming zeer antipaaps: katholieken deugden niet. Het was afzetten aan weerskanten. We werden soms door de katholieke jongens in elkaar geslagen en pestten op onze beurt terug. "Katholieke apen, liggen in bed te gapen, luisteren niet naar God, maar luisteren naar de pispot." Dat soort liedjes en dan was het weer knokken.

Er werd bij ons thuis relatief veel aan geloof gedaan. Mijn vader zorgde ervoor dat we naar de kerk en de zondagsschool gingen. Hij las vaak voor uit de bijbel en overhoorde ons over de stammen van Israël. Geloof was voor mij volstrekt vanzelfsprekend. Liedjes zingen op de zondagsschool vond ik prachtig. Mijn zusje en ik speelden in bed ook vaak theater: Jezus en zijn discipelen. Degene die Jezus was, had de meest begeerde rol want het mooiste gewaad, en de anderen moesten bewonderend reageren op wat je te zeggen had. Dat speelden we tegenover een grote spiegel. We waren spelers en publiek tegelijkertijd.

Ik had als jongetje een grote gevoeligheid voor religie. Ook een sterk zondebesef. Mijn idee van God was een machtige autoriteit ergens boven de wolken die je bij de lurven pakte als het nodig was. In die zin was er een parallel met het beeld van mijn vader. Ik heb een aantal jaren geleden een boekje over Job geschreven, een cultuurhistorisch commentaar, waarvan mijn zus zei dat het volledig autobiografisch was. Later ben ik dat gaan inzien. Ik beschreef de goden op de godenberg in de Israël omringende landen die het lot van de van hen afhankelijke mensen bepaalden, en daartegenover de God van de Sinaï die de berg afkomt en met de mensen meetrekt. Achteraf ben ik me bewust geworden van de gelijkenis met mijn twee levens. Dat van vóór mijn tweeëntwintigste en erna. Ik heb zeer bewust de godenberg, de wereld van mijn vader, achter me gelaten om op zoek te gaan naar mensen met wie ik mee kon trekken.'

Op zijn zestiende zakte hij voor de MULO. Hij haalde wel het diploma LTS, maar niet de vervolgopleiding voor chemisch vakman. 'Ik werkte in een klein fabriekje, onderdeel van de Staatsmijnen, dat allerlei proeven deed met kunstmest. Ik was de snotneus die het smerige werk moest opknappen. Opvegen van de drek, verzamelen van de smeerboel, wassen van de zakken.

Ik werkte er voor mijn militaire dienst en keerde er na de dienst terug. Met lood in mijn schoenen, maar ik had geen alternatief. De verschrikking drong pas echt tot me door toen ik een papiertje in handen kreeg met daarop mijn salaris en functieomschrijving. Mijn salaris kon me niet schelen, maar wat ik wás. Er stond "ongeschoold arbeider B". A was geoefend en B was ongeefend. Ik was het allerlaagste wat er bestond: ongeschoold en ongeefend! In de ploegendienst ontmoette ik een gesjeesde priesterstudent. Hij had een paar jaar gymnasium gedaan en was voor mij een halfgod. Hij las De Nieuwe Linie en kreeg me zover dat ik me ook abonneerde. Ik snapte die krant amper, maar toch had ik het gevoel dat er een luikje naar buiten openging. Hij spoorde me aan tot lezen en op zijn aanraden heb ik een aantal delen van de encyclopedie voor zelfstudie gekocht. Psychologie, landen en volken, cultuurgeschiedenis. Ik heb ze verslonden.'

Toen hij tweeëntwintig was, kreeg hij een foldertje in handen van De Horst, een opleiding voor maatschappelijk, jongeren- en kerkelijk werker. 'Ik schreef een brief, maar schrok terug van de brochure die ik in de bus kreeg. Daar stonden vakken op als dogmatiek en sociologie. Daar had ik nog nooit van gehoord. Dat was dus niks voor mij. Een tweede brief ging ook de prullenmand in. Ik was bang dat het allemaal veel te moeilijk zou zijn, maar tegelijkertijd intrigeerde het me. Toen kreeg ik een derde, persoonlijke brief van Feitse Boerwinkel zaliger. Die schreef dat hij me graag een keer wilde ontmoeten en voegde eraan toe dat hij een eventuele

verlofdag wilde vergoeden. Ik besloot te gaan om tenminste één dag uit de rotzooi te zijn. Die man is mijn redding geweest. Hij was de eerste die echt naar me luisterde. Die me het gevoel gaf niet alleen maar dom te zijn. Hij bood me het perspectief op een ander leven. Ik ging met trillende knieën naar huis, waar mijn vader me uiterst sceptisch opwachtte, maar ik wist: nu zal er eindelijk iets goeds gebeuren in mijn leven.'

Hij deed een test voor De Horst, werd voorwaardelijk toegelaten en stapte in een volstrekt ander intellectueel en sociaal milieu. 'Ik moest ontzettend wennen, voelde me de schlemiel van de klas. Ik was de enige die geen middelbare school had en ook nog eens een jaar lang spraakles kreeg, omdat mijn Limburgse accent onverstaaanbaar bleek, maar langzaam raakte ik mijn angst kwijt. Ik vond studeren heerlijk, genoot van vakken als dogmatiek en exegese, maar werd tegelijkertijd zeer kritisch tegenover wat ik in mijn opvoeding had geleerd aan scheppingsverhalen en over godsautoriteit. Ik kreeg een andere visie op mijn religieuze verleden. Ik begon in te zien dat de bijbel een cultuurhistorisch boek is dat niet de voorschriften van God weerspiegelt, maar verhaalt van de geschiedenis van mensen.

Mijn kritiek richtte zich ook op het onderwijs dat ik kreeg. Wat me tegenstond in de theologie van De Horst, was het verlossingsdenken. Je moest ongelooflijk je best doen om je verlossing te verdienen, maar tegelijkertijd was je al gered. Niemand van de docenten heeft me daar ooit een bevredigend antwoord op kunnen geven. Ik kon het niet rijmen met mijn eigen verantwoordelijkheid.

Ik wilde het theologische gedeelte van de opleiding tot teleurstelling van de docenten niet afmaken. Boerwinkel was een van de weinigen die positief reageerden. "Jij komt er wel," zei hij.'

Na zijn opleiding aan De Horst, waar hij zijn Duitse vrouw ontmoette, brak Chaim van Unen met de officiële kerk en zocht hij aansluiting bij Evangelie en Industrie, een radicale beweging, onder meer gebaseerd op de ideeën van Eugen Rosenstock Huessy. 'Pastoraat aan de basis' met felle kritiek op de officiële kerk. 'Ik was op zoek naar een eigen identiteit en de identificatie met een radicale beweging gaf me in eerste instantie het gevoel iemand te zijn, totdat ik ontdekte dat ook dit niet bij me paste. Ik kreeg steeds meer een afkeer van het zogenaamde idealisme. De kerk, mijn vader, Rosenstock: overall werd een systeem van ideeën gehanteerd dat als absolute waarheid gold en waarin je je moest kunnen vinden. Kritiek impliceerde dat je nog niet zo ver was, het niet begreep, er nog niet echt bij hoorde. Terwijl ik ook had ontdekt dat ik toch niet echt gek was.'

In 1962 kreeg hij een baan bij de kaderopleiding van de Hoogovens, waar hij cursussen gaf aan opzichters van leidinggeven. 'Daar stond ik op mijn zesentwintigste. Wat een omwenteling in vier jaar! Ik liep in een pak, met een das om! Ik heb er lang aan moeten wennen.'

Een paar jaar later stapte hij over naar het vormingswerk voor volwassenen. Op een weekend over jodendom ontmoette hij Jacob Soetendorp en Henri van Praag. 'Ik weet nog dat Soetendorp op een bepaald moment over een bijbeltekst zei: "Die rabbijn interpreteert het zus en die zo en die zo." En die mensen kregen geen ruzie met elkaar, maar schreven met zijn allen een dik boek waar al die verschillende interpretaties, soms lijnrecht tegenover elkaar, in stonden. Ik vond dat fascinerend. Dit was een nieuwe denkwijze. Een die ruimte gaf. Dat heeft me van het begin af aan geboeid. Voor mij sprak er geestelijke tolerantie uit hun woorden die prikkelde tot verder zoeken en lezen. Ik probeerde religie te interpreteren als een menselijke behoefte. Mensen hebben het geloof nodig omdat ze met een aantal problemen in

hun leven zitten die ze niet de baas kunnen. Daaruit ontwikkelt zich een denken dat wij religie noemen. Systemen, door duizenden jaren heen opgebouwd, die aan een groot aantal behoeften beantwoorden: veiligheid, saamhorigheid, ritueel, esthetiek, zinsverbanden tussen leven en dood, het zichtbare en het onzichtbare. Prachtige systemen. Zonde om ze af te schaffen, maar - terug naar de oorsprong - ze zijn ontstaan uit onze behoefte aan antwoorden op problemen waarmee we geconfronteerd worden.

God bestaat zolang er mensen zijn. Op de andere vraag, of hij überhaupt bestaat, op metafysisch niveau aanwezig is, heb ik geen antwoord. Wij zijn met zijn allen met God bezig en dus is hij reëel, tastbaar en bepalend voor ons handelen. Of omdat we erin geloven, of omdat we ons ertegen afzetten, of omdat we doen alsof hij er niet is. Maar als er een God is, is het zeker geen almachtige God. Wij zijn en blijven zelf verantwoordelijk voor ons handelen. Ik ontdekte dat er binnen het jodendom veel meer ruimte is voor dergelijke gedachten dan binnen het christendom.'

In 1969 vertrok hij met zijn vrouw en twee kinderen naar Berlijn om te werken voor een organisatie die vanuit de kerk activiteiten organiseerde voor werkende jongeren. 'Zeer links georiënteerd, een buitenbeentje in die rigide Duitse kerkelijke structuur. Ik voelde me vanuit mijn eigen achtergrond erg aangetrokken tot de strijd voor de arbeidersklasse. Dat was voor mij de reden om deze stap te zetten.' In Berlijn liep zijn huwelijk stuk. De band met zijn vrouw, op De Horst gesmeed door het gedeelde 'anders zijn dan de anderen', bleek niet bestand tegen de verschillende richtingen waarin ze zich ontwikkelden.

In 1971, zijn laatste Duitse jaar, reisde hij naar Israël met Aktion Sühnezeichen. Deze organisatie probeert een deel van de Duitse oorlogsschuld in te lossen door werkprojecten te organiseren in landen die geleden hebben onder het nazisme. 'We werkten een aantal weken in een kibboets en zouden daarna een rondreis gaan maken. Ik stap op de bus, geef de gids een hand en val als een blok voor haar. Zij fascineerde me vanaf het eerste ogenblik. De manier waarop ze zich bewoog, de manier waarop ze sprak, direct en onomwonden. Een belevens. Zij is mijn tweede vrouw geworden. Met haar komst in mijn leven opende de joodse wereld zich weer wat verder voor mij.'

'Omdat we kinderloos bleven, hebben we twee jongens uit Colombia geadopteerd. Uri en Channan waren een en twee jaar oud op het moment dat ze bij ons kwamen. Tot en met de vijfde klas lagere school ging alles prima, maar toen manifesteerden zich de eerste tekenen van de puberteit, en die was voor beide jongens verschrikkelijk zwaar. Ze werden geconfronteerd met vragen als: wie ben ik, waar hoor ik thuis, waarom ben ik verlaten? Bij Channan kwam een hevige woede los. Hij ging een enorme autoriteitsstrijd met mij aan. Haalde soms het bloed onder mijn nagels vandaan. Op die momenten verbrak ik het contact door me om te draaien en weg te lopen. Ik vertelde dat een keer aan een collega die zei: "Je straft je kinderen uit naam van je vader." Hij legde een relatie die ik zelf nooit had gelegd. Daar was ik zeer ontdaan van. Ik ben in therapie gegaan, gelukkig, want ik heb daar veel aan gehad. We kunnen het nu uitstekend vinden. Er is geen vuiltje tussen ons. Maar misschien heeft het ook wel geholpen dat we ze altijd hebben laten weten: wat jullie ook doen, van onze liefde komen jullie niet af. Het zijn prachtkinderen. Net als de oudste twee. Ik heb me vaak afgevraagd of ik me evenveel vader voel van hen alle vier, maar ik kan die vraag voor de volle honderd procent beamen.'

'Mijn vrouw wilde dat Uri en Channan joods werden opgevoed, in haar eigen traditie. Ik heb toen nagedacht over mezelf. Had de stap joods te worden al eerder

overwogen, maar de komst van de kinderen was hét moment om te realiseren wat ik al lang wilde. Ik heb vervolgens twee jaar gestudeerd onder leiding van een rabbijn. Daarna ben ik voor een Beth Din gekomen, een religieuze rechtbank waar je je besluit moet verdedigen en geloofwaardig maken, dan volgt de besnijdenis; alles bij elkaar ben je er een aantal jaren zoet mee. De weg is lang, maar dat vind ik goed. Ik denk dat het buitengewoon kwalijk is als mensen zich van de ene op de andere dag een nieuw geloof kunnen aanmeten. Voor mij is een essentieel verschil tussen jodendom en christendom dat ik binnen het jodendom nergens de felle discussies ben tegengekomen over de vraag wie nu eigenlijk het gelijk aan zijn kant heeft. Het christendom is idealistisch, het jodendom dialectisch. Alle stemmen worden meegewogen, serieus genomen. Die onuitputtelijke bron van tegenstellingen inspireert en stimuleert. In het jodendom is een permanent gesprek gaande over wat je doet, hoe je het doet. De Talmoed is één groot discussieboek. Al die gedachtewisselingen stapelen zich op door de eeuwen heen, met als doel het bestaan leefbaarder te maken, het niet te verlammen door principes. In de basis van de joodse religie ligt de openheid verankerd. Er zijn niet, zoals in het christendom, honderden afsplitsingen die elkaar verketteren, er is geen jodendom artikel 31. Er zijn wel verschillen in interpretatie en de strijd daarover kan bijzonder hoog oplopen, soms zelfs tot voorbij het kookpunt, maar dat heeft te maken met menselijke eigenschappen. Je ziet nu in Israël hoe die doorwerken. Mensen worden bang, gaan polariseren, verschansen zich achter hun pantser. De discussie verliest het van de strijd om het gelijk en om de macht. Ik was altijd een fervent tegenstander van Sharon, maar ben nu een fervent voorstander. Hij is de eerste die het lef heeft om de cirkel van geweld te doorbreken en te zeggen: "Wij moeten daar weg. Hebben er niks te zoeken." Hij heeft de moed om naar zichzelf te kijken. En die muur? Zolang het een tijdelijke maatregel is, lijkt het me niet verkeerd. Als je een goede afscheiding hebt, kun je de beste burens zijn, wat niet wegneemt dat de bouw van zo'n afscheiding altijd pijnlijk is. Maar ik denk dat de situatie zal onspannen wanneer beide groepen van elkaar gescheiden zijn. En hopelijk kan de muur over tien jaar weer afgebroken worden.'

'Vier jaar geleden ben ik gestopt met mijn bedrijfje in organisatieadvies, maar ik doe hier en daar nog wat klussen. Ik houd veel lezingen, heb een boek over Job geschreven en ben nu bezig met een boek over Bileam. Daarnaast geef ik cursussen in joodse filosofie. Met name Levinas en zijn inspiratoren: Bergson, Heidegger, fascineren me. Via Bergson verdiep ik me ook weer in de kwestie evolutie en geloof. Het intrigeert me dat de evolutie een mens heeft voortgebracht met een brein dat bedoeld is als praktisch instrument voor het dagelijkse leven en overleven, niet voor spiritualiteit, filosofie en metafysica. Dat zijn uitermate onlogische en onpraktische zaken volgens de evolutietheorie, maar waar vinden ze dan hun oorsprong? Dat puzzelt mij hevig. Om daar een antwoord als God of creationisme op te plakken vind ik te makkelijk. Juist het dieper doordenken van de vraag zelf genereert creativiteit.'

'De keuze voor het jodendom is een van de betere beslissingen die ik in mijn leven heb genomen. Misschien wel de beste. Ik ben nu een van de reservevoorzangers in de liberale gemeente. Op sommige momenten beleef ik aan die zang een religieuze vervoering, ontroering die met niets is te vergelijken. Ik voel me intellectueel en emotioneel thuis in het jodendom. Ik heb definitief mijn eigen wereld gecreëerd en de wereld van mijn vader achter me gelaten. Klaas heeft plaatsgemaakt voor Chaim. Het heeft me wel dwarsgezet dat ik er nooit meer met hem over heb kunnen praten. In mijn jeugd voerden we zelden of nooit een gesprek. Pas veel later, toen ik op De Horst zat, ontstond er een aarzelend begin, maar dat heeft niet

lang mogen duren, want hij kwam om bij een ongeval in de mijnen. Tijdens een reparatie raakte zijn been bekneld tussen een te snel draaiende lopende band. Hij werd opgenomen in het ziekenhuis en overleed een week later aan trombose. Mijn chef kwam het me vertellen en op hetzelfde moment - ik was in gesprek met een klant - ben ik in een niet te stoppen huilbui uitgebarsten. Het was voor mij een donderslag bij heldere hemel. Ik wist dat hij in het ziekenhuis lag, maar ook dat het redelijk met hem ging. Ik had het niet verwacht. Het was een dreun die me lange tijd verward heeft. Ik had het gevoel dat er langzaam iets aan het ontstaan was tussen ons. Uiterst pril, maar misschien toch het begin van een ander soort relatie. Voor het eerst kon ik dingen aanroeren zonder dat hij me afwees of in minachtend zwijgen verviel. Ik merkte dat hij belangstelling begon te tonen, af en toe voorzichtig een vraag stelde. Ik was bezig zijn aardige, mooie kanten te ontdekken. Dat alles brak in één keer af. Ik was verschrikkelijk verdrietig. Boos ben ik pas later geworden. Ik had me al die jaren op het standpunt gesteld: hij kon niet anders, was een kind van zijn tijd. Ik denk dat ik hem zelfs op een voetstuk had geplaatst - "hij heeft toch altijd goed voor zijn gezin gezorgd." Door die jarenlange dromen realiseerde ik me dat er meer aan de hand was. Een boekje van Alice Miller, Zelfkennis in ballingschap, zette me verder op het spoor. Ik begreep daaruit hoe noodzakelijk het is om boosheid toe te laten, wil je bij de oorzaken van je blokkades kunnen komen. Daarmee hoeft het respect voor de ander niet minder te worden. Integendeel. Na het ventileren van je boosheid ontstaat er ruimte. Voor mij voor dierbare, vergeten herinneringen. De laatste jaren herontdek ik meer en meer de leuke, aardige, prettige man die mijn vader ook was, maar die ik tijden niet heb kunnen zien. Ik had nog graag een aantal dingen met hem besproken. Nu voer ik, over de dood heen, een innerlijke discussie met hem. Ik schrijf hem brieven. Wie weet komen ze aan.'

uit: Roodkoper, 10e jaargang, nummer 4, oktober 2005